

Mensen kloneren?

Een overzicht van de discussie

*S. Eschen**

Toen na de geboorte van Eve in de VS op tweede kerstdag van 2002 – aangekondigd als de eerste gekloneerde baby (David Whitehouse, 2002) – en ook na de aankondiging van de tweede baby van een Nederlands lesbisch stel geen bewijzen op basis van DNA-onderzoek werden geleverd, werd het geheel als een publiciteitsstunt van de Realian-sekte terzijde gelegd (CNN, 2003). Door mensen gemaakte klonen bestaan nog niet.

De geschiedenis van het kloneren is op zich oud, want het wordt al heel lang in de landbouw toegepast bij het vermeerderen van bijvoorbeeld fruitbomen. Daartoe wordt een twijgje (het Griekse woord is 'kloon') geënt. Het kloneren van dieren, met name kikkers, door de mens lukte pas in de twintigste eeuw. In 1993 slaagden Robert Stillman en Jerry Hall van de George Washington universiteit er voor het eerst in menselijke embryo's te vermenigvuldigen door bevruchte eicellen kunstmatig te splitsen. Deze embryo's bleven echter slechts zes dagen in leven.

In 1997 begon men in de publieke media serieus te discussiëren over de mogelijkheid klonen van mensen te maken. De reden daarvoor was, dat het toen voor het eerst lukte met het schaap Dolly in Schotland een zoogdier te kloneren. Met die geboorte is ook in brede kring de discussie over het kloneren van mensen op gang gebracht. (Recentelijk is het schaap gedood, omdat het bedrijfsleven de financiering niet verder voor zijn rekening wilde nemen.)

Wat Ian Wilmut met Dolly deed, was echter in de beleving van velen een geheel nieuwe stap, omdat het nu om een ook werkelijk geboren, gekloneerd zoogdier ging, waarvoor een eicel zonder kern werd gefuseerd met de celkern van een uiercel. Het zou dan ook niet lang meer duren, was de gedachte, voordat de eerste gekloneerde mensen zouden worden geboren. Nu we ook al in grote lijnen de samenstelling van het menselijke genoom kennen, kan het dan ook niet meer zo

* De auteur is als senior beleidscoördinator werkzaam bij de Directie Algemene Justitiële Strategie van het Ministerie van Justitie te Den Haag.

moeilijk zijn er eugenetisch voor te zorgen, dat er alleen nog maar gezonde baby's op de wereld komen. Baby's die bevrijd zijn van erfelijke afwijkingen en aandoeningen. Misschien wordt het zelfs mogelijk baby's met bijzondere, zeer gewenste eigenschappen te ontwerpen.

Ook dit is overigens geen nieuwe gedachte, zoals bekend.

Met name in Duitsland wordt de discussie in alle hevigheid gevoerd of het zogenaamde humane kloneren, in welke vorm en voor welk doel dan ook, wettelijk mag worden toegestaan. Uiteraard staat Duitsland niet alleen. In Nederland, de VS, Frankrijk, Japan, maar ook in VN-verband en op EU-niveau wordt erover gesproken. Kerken, belangengroepen van gehandicapten, voorstanders van vrouwenemancipatie, tegenstanders van discriminatie, hoeders van de wetenschappelijke vrijheid van onderzoek, filosofen, sociologen, theologen, lobbyisten van bedrijven om maar enkelen te noemen, mengen zich in de discussies. De algemene teneur was en is dat het kloneren van mensen, het reproductieve kloneren, met als doel ook werkelijk menselijke klonen te krijgen, verboden moet worden. Onenigheid is er over het toestaan van therapeutisch kloneren, waarbij het gaat om het creëren van bevruchte eicellen uitsluitend voor het verkrijgen van wetenschappelijk inzicht, medische en farmacologische toepassingen, zonder dat er een volwassen vrucht ontstaat.

Gegeven de principiële houding van de VS, Spanje en de Filippijnen is er eind 2002 op VN-niveau geen definitieve uitspraak bereikt over humaan kloneren. De VS vrezen dat het toestaan van therapeutisch kloneren, los van de ook daaraan verbonden ethische problemen, uiteindelijk toch de weg vrij zal maken voor het reproductief kloneren. Het probleem was nu natuurlijk wel, dat er zodoende ook geen verbod op reproductief kloneren werd uitgesproken door de VN. Men heeft afgesproken de discussie op VN-niveau najaar 2003 te hervatten. Duitsland heeft overigens al in 1990 in de wet (Embryonenschutzgesetz; EschG) vastgelegd dat kloneren hoe dan ook verboden is. We weten inmiddels op basis van recent onderzoek (Vogel, 2003; Bahnsen, 2003; *Deutsches Ärzteblatt*, 13-12-2002) dat het niet zo'n vaart zal lopen met het humane kloneren door de blijkbaar nog onbekende fundamentele belemmeringen in het natuurlijk ontwerp van primaten. We kunnen de adempauze gebruiken om zicht te krijgen op de argumenten van voor- en tegenstanders en meer in het algemeen op de context waarbinnen deze discussie plaatsvindt. Wat zijn de aannamen en wat valt er te leren uit de discussies tot nu toe? Daarbij staat de rol die de overheid heeft gespeeld of heeft moeten spelen, centraal.

Ik begin met in het kort toe te lichten waarin zich de biotechnologie onderscheidt van andere bekende technologieën en waarom zich juist daar fundamentele ethische en ook zeer emotionele discussies ontwikkelen. Vervolgens ga ik in op de discussie in Duitsland, omdat daar – wellicht mede op historische gronden – het meest uitgebreid de diverse aspecten aan de orde komen die een rol spelen bij de overweging tenminste therapeutisch kloneren toe te staan. In dat kader zal ook zijdelings naar de Nederlandse situatie worden verwezen.

Toekomstverwachtingen en maakbaarheidsgeloof

Kenmerkend voor de discussie over mensen kloneren is dat ook daar de verwachting heerst dat de mogelijkheden van wetenschap en techniek praktisch onbeperkt zijn. Alles zal ooit kunnen, zoals we nu ook de ruimte in kunnen, wat voorheen ook niemand had verwacht. Kortom alles is maakbaar.

De moderne biotechnologie onderscheidt zich van andere technologieën, omdat het daarmee mogelijk is in het ontwerp van het leven in te grijpen en dit ontwerp naar eigen inzichten vorm te geven. Dit geldt ook voor het menselijke leven. Hier ligt het belangrijke verschil met de traditionele benadering die door selectie, wijzigingen en kweken gebruik maakt van de werkwijze van de natuur (*Frankfurter Rundschau*, 23-04-2003).

Het grote probleem met deze technologie is minder datgene wat ze nu al kan realiseren dan wat men verwacht dat ze zal gaan realiseren. De vrees voor de negatieve gevolgen van het succesvol toepassen van de nieuwe technologie is echter gebaseerd op utopisch denken, niet op de feitelijke mogelijkheden. Deze mogelijkheden zijn kennelijk zowel door het ontwerp van de natuur als door de nu beschikbare techniek beperkt en laten reproductief kloneren nog niet toe. Kan de hele opgewonden discussie over het kloneren van mensen dus worden afgesloten, temeer er interessante alternatieven zouden zijn voor het therapeutisch kloneren, waarbij menselijke eicellen niet nodig zijn? Kennelijk gaat het lekenpubliek ervan uit dat het kloneren van mensen wel degelijk mogelijk of in ieder geval binnen handbereik is en dus zal plaats vinden. De aankondiging van de geboorten van gekloneerde baby's in de VS en Nederland speelt daarop in. Men denkt bovendien dat de mens vooral door zijn genetische aanleg is bepaald en laat de even belangrijke invloeden van de sociale omgeving en andere

omstandigheden buiten beschouwing. Een mooi voorbeeld daarvan geeft Prast (2003) in haar column over de kloon-economie. Het inzicht in de feitelijke mogelijkheden en beperkingen van het voor leken technisch ingewikkelde terrein van de genetische technologie is beperkt. Het gaat echter naar de gevoelens van velen om ontwikkelingen die voor iedereen van groot belang zijn. Het gevoel, dat men zelf weinig kan doen aan de richting waarin deze ontwikkeling gaat, heeft tot gevolg dat allerlei negatieve en positieve verwachtingen ontstaan. Met name de vrees met ongewenste gevolgen van deze technologie te worden geconfronteerd, leidt tot een beroep op de overheid daaraan paal en perk te stellen.

In het geval van genetisch gemodificeerd voedsel is sprake van een soortgelijke situatie. De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid heeft zich geroepen gevoeld 'het maatschappelijk debat over de toepassing van de biotechnologie vooruit te helpen door het in kaart brengen van de mogelijkheden en risico's en de afwegingsvragen daarbij in inhoudelijke en bestuurlijke zin' (WRR, 2003, p. 5).

Discussie in Duitsland: 'Kloneren van mensen mag niet'

Als men humaan reproductief kloneren als een serieuze mogelijkheid ziet, komt natuurlijk de vraag op wat een mens eigenlijk is en wat het betekent als een mens in zijn eigen ontwerp ingrijpt. Gaat het daarbij om een 'natuurlijke' voortzetting van de evolutie of is dit een vergaande breuk met welke natuurlijke ontwikkeling ook?

Toen de Duitse minister voor wetenschappelijk onderzoek in 1997 advies vroeg aan zeven wetenschapsmensen over de biologische basis en de wettelijk-ethische beoordeling van menselijk kloneren, ging het er niet alleen maar om als politicus in de ogen van de burgers zichtbaar actief te zijn (Rötzer, 1997). Er was immers veel beroering ontstaan in de samenleving door de geboorte van Dolly. Uiteraard speelden ook andere belangen een rol, zoals zijn verantwoordelijkheid de bio- en gentechnologie naast de ICT te bevorderen. De bondspresident had toch recentelijk nog de Duitsers opgeroepen wakker te worden, de eenentwintigste eeuw binnen te stappen en dus op de gentechnologie in te zetten.

Wat waren de argumenten om humaan kloneren te verbieden? Het bleek niet zo eenvoudig te zijn goede argumenten te vinden. Immers klonen (eeneiige tweelingen) bestaan al en een kloon als zodanig kan

dus het probleem niet zijn. Het zou ook veel te ver gaan van volledige identiteit van gekloneerden uit te gaan. Immers eeneiige tweelingen lijken dan wel uiterlijk veel op elkaar, het zijn van elkaar verschillende eigen persoonlijkheden. Het verbod op vermenigvuldigen van erfgoed zou vraagtekens plaatsen bij de menselijke waardigheid of het bestaansrecht van die tweelingen. Ook zou men de mogelijkheid om dieren, ook hogere, te kloneren, willen behouden. Waar het uiteindelijk om gaat is – zo dacht men – of de beoogde doelen legitiem en de in te zetten middelen te verantwoorden zijn. Toch kunnen de beoogde doelen geen afdoende reden zijn voor een verbod. Immers als het erom zou gaan een kloon te maken omwille van iets of iemand anders, wordt daarmee het menselijke leven geïnstrumentaliseerd. Dat wordt moreel verwerpelijk geacht. Maar hoe zeker kunnen we ervan zijn, dat mensen ook nu, in een situatie zonder kloneren, kinderen alleen maar om de kinderen zelf willen? Te denken valt daarbij aan motieven zoals het verzekeren van een goede verzorging voor de oude dag, extra werkkrachten, gezelligheid, maar ook – zoals recentelijk is gebeurd – een reeds bestaand kind te helpen met het bloed uit de navelstreng van de met dit doel voortgebrachte baby.

Niet alleen de politiek worstelt sinds Dolly met het probleem van het menselijk kloneren. Zonder volledigheid te willen betrachten, volgt hierna een keus uit de meest bekend geworden bijdragen van filosofen en wetenschapsmensen aan de discussie in de BRD.

In 1999 heeft Sloterdijk met zijn *Regeln für den Menschenpark* veel stof doen opwaaien met het gebruik van het woord 'anthropotechniek'. Volgens Rüdiger Safranski (1999) bedoelt hij hiermee de mogelijkheden van de moderne voortplantingsgeneeskunde en de gentechniek, waarmee de mens zichzelf kan omvormen. Niet een of andere Frankenstein-elite, maar Adam Smith' onzichtbare hand en de wensen van het publiek vormen de echte bedreiging. Er wordt weliswaar nagedacht over een nieuwe morele codex, maar dat gebeurt voornamelijk door de producenten. Waar blijven de geproduceerden, vraagt hij zich af. Mogen die zich straks alleen nog maar afhankelijk voelen van productietechnische afwegingen en de financiële kracht van hun producenten? Houdt het vinden van identiteit straks het bestuderen van catalogi met eigenschappen in, die je wel of niet door bewust menselijk ingrijpen hebt mee gekregen?

Misschien hebben we een nieuw recht nodig om geboren en niet geproduceerd te worden. In ieder geval is er behoefte aan eerbied voor de natuur van het eigen menselijk lijf. Dat is immer de belicha-

ming van een eindeloos lange 'trial and error'-geschiedenis, die steeds geheimzinniger zal blijven dan wij kunnen bevatten, waardoor we ook de gevolgen van een ingreep nooit helemaal zullen kunnen inschatten. Volgens Safranski hebben we in een civilisatie met ademloos snel elkaar opvolgende innovaties moreel conservatisme nodig. Wat we nodig hebben is een omkering van de argumentatielast: niet beargumenteerd moet worden waarom iets moet blijven zoals het is, maar waarom het moet veranderen. Het loslaten van belemmeringen moet worden verantwoord.

Dworkin (1999) rekt af met het argument dat het God willen spelen van de mens fout is. Zijn stelling is dat de nieuwe mogelijkheden, zoals gebruikelijk bij belangrijke vindingen, de tot nu toe geldende basis voor het onderscheid tussen goed en kwaad aantasten. We voelen ons immers niet verantwoordelijk voor wat het lot ons heeft toebedeeld, wel voor hetgeen we zelf hebben gemaakt. Misschien komen we via de nieuwe mogelijkheden van genetische manipulatie er achter dat onze huidige morele opvattingen niet 'juist' zijn en sommige van onze huidige waarden fout of onvoldoende doordacht. Als dit zou blijken en we willen morele verantwoordelijkheid dragen, mogen we ons niet willen terugtrekken. We moeten de nieuwe dilemma's juist als een uitdaging zien. In de ogen van Dworkin is het verbod op kloneren een teken van morele lafheid.

Reich (2000), een tegenstander van kloneren, laat zien, dat het streven naar een optimaler ontwerp van de mens door kloneren futiel is. Elke optimalisering zou immers uitgaan van een bepaalde, op het moment van manipulatie, geldende norm. Voor hem als bioloog zou dat echter het einde van het menselijk soort betekenen. Het is juist de variatie van de zes miljard mensen op aarde, die onze rijkdom is en die ons voortdurend in staat stelt ons aan veranderingen aan te passen. Volgens hem is het onethisch een mens te beoordelen volgens een bepaald van buiten opgelegd criterium. Dus het is nog maar de vraag of bepaalde erfelijke ziekten in dit opzicht voldoende reden voor genetische manipulatie zijn.

Habermas

Habermas (2001, 2001a; Assheuer en Jessen, 2002) heeft zich als fervent tegenstander van het humane kloneren opgeworpen. Het is hem een gruwel, dat de mens als schepper van een ander mens optreedt.

Daarmee is voor hem de gelijkwaardigheid van mensen, de relatie tussen vrije mensen aangetast. De filosoof komt tot dit oordeel vanuit zijn opvattingen over de cruciale rol van taal. De taal is oncontroleerbaar door de gebruikers: zij is er immers al, wanneer wij ons in de wereld gaan bewegen. Ze is geen privé-eigendom. Daarom kan niemand de structuur of het verloop van het elkaar begrijpen sturen. Vrijheid en waarheid bestaan alleen maar zolang individuen deze samen constitueren.

Het 'juiste' ethische begrip is derhalve noch geopenbaard noch op een andere manier gegeven. Het kan alleen maar worden verkregen door een gemeenschappelijke inspanning, het discours. In dit perspectief lijkt dat wat ons in staat stelt te zijn wie we zijn, eerder een transsubjectieve dan een absolute macht. 'Im Logos der Sprache verkörpert sich eine Macht des Intersubjektiven, die der Subjektivität der Sprecher voraus- und zugrunde liegt,' aldus Habermas (2001, p. 206). De taal en de discussie bepalen zodoende wat wij uiteindelijk verantwoord handelen vinden. Maar voor gekloneerde mensen is het domein waarin dat handelen plaats vindt kleiner doordat andere mensen voor hen hebben beslist wat goede of slechte eigenschappen zijn en zij naar die opvattingen zijn 'gemodelleerd'.

Ziet men taal niet als het constituerende element van menselijk samenleven, zoals Habermas doet, dan komt zijn redenering en zijn sterke afkeur van het humane kloneren eenzijdig en overdreven over. Habermas krijgt dan het verwijt, het belang van de genetische samenstelling voor het menszijn te overdrijven (*Frankfurter Rundschau*, 23-4-2003). Van centraal belang is zijn opvatting dat de echte betekenis en daarmee het grote gevaar van de mogelijkheid van het kloneren het instrumentaliseren van menselijk leven is. Nog los van de feitelijke mogelijkheden en ook los van de vraag in welke mate de genetische opmaak bepalend is voor het menszijn, lijkt hem het denken in termen van de mogelijkheid dat de mens menselijk leven als een nuttig ding ziet, een groot gevaar voor verder menselijk samenleven.

Tot nu toe stonden volgens Habermas recht en moraal complementair ten opzichte van de motoren van de modernisering zoals wetenschap, techniek en economie. Wat gebeurt er echter als de vanzelfsprekendheid dat de mens als moreel handelend persoon een waarde in zichzelf is, door gentechnische mogelijkheden wordt aangetast? Volgens Habermas doet de huidige Duitse regering omwille van economische afwegingen (Duitsland positioneren als een gunstige standplaats voor het bedrijfsleven en onderzoek) concessies aan haar uitgangspunten,

zoals neergelegd in het Embryonenschutzgesetz.

Meer in het algemeen ziet Habermas ons door de mogelijkheden van de eugenetica, gericht op de verbetering van de menselijke genetische samenstelling, met de ethische basisvraag geconfronteerd wie wij mensen als soort zijn en willen zijn. Hij verdenkt de natuur- en cognitieve wetenschappen ervan dat ze de mens willen aanpraten dat hij geheel en al gedetermineerd of te determineren is. Volgens hem is het normaal voor mensen regels te volgen, initiatieven te nemen en fouten te kunnen maken, ook al proberen genoemde wetenschappen ons te laten geloven dat persoonlijke autonomie een achterhaald concept is dat dient te worden aangepast aan de praktijken van een nieuwe biopolitiek.

Habermas, op zoek naar de formule voor het 'juiste leven', komt uit bij Rawls met zijn politiek liberalisme. Het politiek liberalisme markeert voor Habermas het eindpunt van de ontwikkeling van modellen van het juiste leven en de goede samenleving. Rawls reageert met zijn filosofie op het pluralisme van de wereldbeschouwingen en op de voortschrijdende individualisering van de leefstijlen. In zijn filosofie gaat Rawls (1995) uit van rationeel denkende burgers, die ondanks eigen (religieuze) opvattingen, steeds ook ruimte laten voor andersdenkenden. De 'rechtvaardige samenleving' laat het aan de personen over welke leefwijze ze willen volgen. Er is niet slechts één model. De samenleving à la Rawls garandeert elk individu de vrijheid een ethisch zelfbegrip (Selbstverständnis) te ontwikkelen om een persoonlijke opvatting van het 'juiste leven' te realiseren. Uiteraard gebeurt dit binnen de leefverbanden van het individu.

Echter binnen een complexe samenleving kan zich volgens Habermas een cultuur slechts tegenover andere culturen staande houden als ze erin slaagt de volgende generaties te overtuigen van de voordelen van haar zienswijze (overgedragen door taal). Met deze overgedragen zienswijze moet de volgende generatie de wereld kunnen ontsluiten en over een bruikbare oriëntatie voor haar handelen beschikken. Daarbij is het van belang, dat die opvolgende generaties daartegen ook 'neen' moeten kunnen zeggen.

Habermas vreest dat gentechnologisch kloneren van mensen het voor die klonen onmogelijk maakt 'neen' te zeggen. Die vrijheid is aan de kloon ontnomen. Hij kan zijn ontwerp niet meer wijzigen. Habermas stelt, dat uitgaande van de door hem zo genoemde 'postmetafysische ethiek' van Kierkegaard, in de hedendaagse postreligieuze tijd het 'juiste' ethische inzicht noch is geopenbaard noch 'gegeven'

(aanhalingstekens van Habermas). Dit inzicht kan alleen door een gemeenschappelijke inspanning worden verkregen. Met een dergelijke invalshoek is het mogelijk, ook los van een specifieke religieuze achtergrond, de vraag aan de orde te stellen in welke mate we de technologie en economie invulling willen laten geven aan het denken over de beste maatschappelijke orde en het 'juiste leven' van het individu. Het is opmerkelijk dat Habermas geen aandacht schenkt aan een auteur als Peter Berger (1999), die een ontwikkeling van desecularisatie van de wereld beschrijft, of Jonathan Sacks (2002), die in lijn met Berger juist in deze tijd een belangrijke plaats aan de religie toekent om een botsing van de civilisaties te vermijden. Habermas, Sloterdijk en Safranski dringen vanuit een filosofisch-sociaalwetenschappelijke invalshoek aan op een grondige discussie. Reich en anderen argumenteren vanuit de natuurwetenschappelijke invalshoek. Zij willen de discussie over het sleutelen aan het ontwerp van de mens voeren met het oog op een wat verder weg gelegen tijdshorizon dan alleen in het hier en nu.

Menselijke maat

De Duitse bondspresident Rau riep in zijn speech in 2001 op de menselijke maat in het oog te houden. We moeten ons realiseren dat we sterfelijk en onvolmaakt zijn. Zo zijn we nu eenmaal als mensen. Als we dat niet meer zouden accepteren, stellen we te hoge eisen aan ons zelf.

Ter voorbereiding van de volgende VN-conferentie over het klonerverbod heeft de Bundesminister für Bildung und Forschung in mei 2003 een groep van internationale deskundigen bij elkaar geroepen om te praten over 'Cloning in biomedical research and reproduction; scientific aspects – ethical, legal and social limits', georganiseerd door het Deutsche Referenzzentrum für Ethik in den Biowissenschaften. Op 16 mei eindigde de internationale kloonconferentie 'succesvol' met een speech van de minister waarin ze stelde, dat het wederzijds begrip is gegroeid en reproductief kloneren wordt afgewezen. Je kunt je natuurlijk afvragen wat de zin van de conferentie is geweest, als dit het relevante resultaat is.

Volledigheidshalve zij vermeld, dat de Amerikaanse discussie aan de Duitse auteurs geenszins is voorbij gegaan. Met name Habermas (2001, p. 44, 64, 91) citeert herhaaldelijk, vaak instemmend,

Amerikaanse auteurs zoals Buchanan, Nussbaum en Harris. Hij waarschuwt echter voor problemen, zodra deze auteurs het onderscheid tussen het natuurlijk gegroeide en het gemaakte, het subjectieve en het objectieve niet maken. Daarmee dreigt volgens hem het gevaar van de instrumentalisatie van de mens.

De Nederlandse situatie

Afwijkend van de situatie in Duitsland lijkt de discussie over humaan kloneren in Nederland veel minder aandacht van een breed publiek te krijgen. Dit kan te maken hebben met de eigen historische achtergrond, de wat nuchtere volksaard van de al generaties lang ingezetenen, de complexiteit van de thematiek of misschien ook het gevoel als relatief klein land weinig richting te kunnen geven aan een ontwikkeling die zich op mondiaal niveau voltrekt.

Veel aan de Duitse discussie is voor de Nederlandse lezer echter herkenbaar. Dit geldt zowel voor de negatieve beoordeling van menselijk kloneren door de christelijke kerken en politieke christelijke partijen, alsook voor de neiging van de natuurwetenschappers bijna niet begrijpend de vraag te stellen, waarom iedereen zo opgewonden raakt over humaan kloneren. De biotechnologie is volgens hen toch ook maar een gewone technologie zoals elke andere.

Twee bijdragen spelen in Nederland een rol als het gaat om het algemene (negatieve) oordeel over humaan kloneren. Dat is enerzijds de recente publicatie van het Wetenschappelijk Bureau voor het CDA door Hoedemaekers (2003) en de algemener gehouden publicatie van Jochemsen van ChristenUnie-huize, waar ook over humaan kloneren het een en ander wordt gezegd (Jochemsen, 2000, p. 200-204).

Daarnaast moet de publicatie van Biesboer (2000) worden vermeld naast de meer recente initiatieven van het Rathenau Instituut de discussie over kloneren brede maatschappelijke aandacht te geven. Niet in laatste instantie is de zogenaamde Embryowet van belang voor de discussie. Daar wordt immers bepaald dat in Nederland humaan kloneren vooralsnog noch reproductief noch therapeutisch is toegestaan. Het in de wet vastgelegde vijfjarig moratorium aangaande therapeutisch kloneren wordt inmiddels door Hoedemaekers ter discussie gesteld en verworpen. Hoedemaekers (2003, p. 79) pleit voor een verbod op reproductief en therapeutisch kloneren.

Gegeven de snelle wetenschappelijke ontwikkelingen lijkt er ook in

Nederland een probleem te ontstaan met de omschrijving van het begrip embryo als iedere via kloneren bevruchte humane eicel met het vermogen uit te groeien tot een mens, onder het kloneverbod valt. Naar de huidige stand van kennis en techniek kunnen dergelijke cellen niet zover uitgroeien. Gekloneerde eicellen zouden, strikt genomen, niet meer als embryo's in de zin van de wet kunnen worden aangemerkt.

Nog is de vraag niet beantwoord of het werkelijk principieel onmogelijk is langs deze weg mensen tot stand te brengen. Hierbij is de wetgeving wellicht niet het grootste probleem. Wat gebeurt er als onverwacht toch een gekloneerd menselijk wezen tot stand komt? Zou men dus uit voorzorg alle onderzoeken met gekloneerde menselijke eicellen moeten verbieden om elke kans op een kloon uit te sluiten? De juridische discussie op Europees niveau wordt gecompliceerd door de verscheidenheid aan en soms zelfs het ontbreken van omschrijvingen van de term embryo in de betreffende wetten. De Europese Commissie laat dit in een overzicht zien (Gratton, 2002). Toen Watson en Crick (1953) precies vijftig jaar geleden hun voorstellen deden voor het model van het DNA, realiseerden ze zich kennelijk al welke portee deze ontwikkeling zou hebben. Het is mede op initiatief van Watson geweest, dat er in de VS het zogenaamde Elsi-programma (Elsi, 2003) onder auspiciën van het Department of Energy is gestart. Dit programma, naar eigen zeggen het omvangrijkste ethische programma ter wereld, heeft tot doel onderzoeksvoorstellen vooraf te toetsen op de ethische, wettelijke en sociale implicaties. Het gaat daarbij om met Amerikaans belastinggeld te financieren onderzoek, niet om commercieel onderzoek. Een initiatief dat met de komst van het Genomics-programma (Genomics, 2003) mogelijk ook in Nederland navolging zal krijgen.

De overheid

De discussie in Duitsland laat zien dat het bij het humaan kloneren niet alleen om een technisch, maar ook om een serieus maatschappelijk vraagstuk gaat. De rol van de overheid lijkt in Duitsland, zoals in de meeste geïndustrialiseerde landen, onderhevig te zijn aan grote druk van de diverse maatschappelijke krachten, zowel van de wetenschap, het bedrijfsleven als ook de (georganiseerde) burger. De positie van de Nederlandse overheid over humaan reproductief en

therapeutisch kloneren, wordt nog steeds sterk bepaald door vooral christelijke uitgangspunten. Dit is het geval ondanks de steeds grotere religieuze verscheidenheid van de Nederlandse samenleving en het grote deel van de bevolking dat zich tot geen religie rekent.

De verdienste van met name Habermas is dat hij laat zien dat een ethische discussie niet noodzakelijk uitsluitend binnen de religieuze context moet worden gevoerd. Hij voert zelfs aan dat een dergelijke discussie omwille van een blijvend rechtvaardig ingerichte menselijke samenleving juist buiten die religieuze dimensie plaats kan vinden. Een voor de overheid relevante notie. Dat doet geen afbreuk aan de waardevolle inbreng die juist ook de christelijke kerken in deze discussie hebben. Habermas (2001) constateert echter dat er sprake is van een onoverbrugbare discrepantie tussen weten en geloven. Geloven impliceert immers het transcendente en dus iets wat voor de taal ontoegankelijk is. Natuurlijk kan men wel over het geloof spreken.

Tot slot

Politici staan kennelijk voor de keus óf de geschetste opvattingen van het publiek te delen en – tegen de feiten in – met wetgeving in te grijpen óf de discussie zo te leiden, dat ze op basis van de wetenschappelijke feiten en inzichten wordt gevoerd en er rekening wordt gehouden met de diverse belangen. Afgaande op de stand van de technologie en wetenschap is het maken van menselijke klonen vooralsnog niet mogelijk. De overheid moet derhalve regels stellen die de ontwikkeling in goede banen leidt (voorzorg, risico's minimaliseren, onaantastbaarheid van de menselijke waardigheid en gelijkheidsbeginsel veilig stellen, bevorderen van wetenschappelijke en economische ontwikkeling). Vrijheid van wetenschap en van vooruitgang op de geneeskundige en farmacologische toepassingsgebieden moet zijn verzekerd. De rol van de overheid zou tenminste daarin kunnen bestaan ervoor te zorgen dat het recht op geboren worden als onvervreemdbaar behouden blijft.

Literatuur

Assheuer, Th., J. Jessen

Auf schiefer Ebene; ein Gespräch mit Jürgen Habermas über die Gefahren der Gentechnik und neue Menschenbilder

Die Zeit, nr. 5, 2002

Bahnsen, U.

Biologen haben im Labor künstliche Eier gezüchtet

Die Zeit, nr. 20, 2003

Berger, P.

The desecularization of the world
Grand Rapids (MI), 1999

**Bundesministerium für
Forschung und Bildung**

*Internationale Klonkonferenz
erfolgreich beendet*

Mededeling aan de pers,
16-05-2003

Biesboer, F.

*Klonen ter discussie; verslag van
vijf debatbijeekomsten*

Den Haag, Rathenau Instituut,
Werkdocument 74, februari 2000

CNN

Clone experts scoff at baby claims
<http://www.cnn.com/2003/HEALTH/01/05/human.cloning>

Deutsches Ärzteblatt

*Interview mit Prof. Rudolf
Jaenisch; Biologische Fakten
sprechen gegen klonierte Babys*
Deutsches Ärzteblatt, 99e jrg.,
nr. 50, 2002, p. A3384

Dworkin, R.

Die falsche Angst, Gott zu spielen
Die Zeit, nr. 38, 1999

**Elsi (Ethical, Legal and Social
Issues)**

<http://www.ornl.gov/TechResources/HumanGenome/research/elisi.html>

Genomics

<http://www.genomics.nl>

Frankfurter Rundschau

*Der Molekularbiologe Jens Reich
über die Neu-Konstruktion von
lebendigen Wesen*

Frankfurter Rundschau

Gratton, B.

*Survey on the national
regulations in the European
Union regarding research on
human embryos*

Parijs, European Commission,
2002

Graumann, S.

*Experts on philosophical
reflection in public discourse;
the German Sloterdijk debate as
an example*

Biomedical ethics, 5e jrg., nr. 1,
2000, p. 27-33

Habermas, J.

*Die Zukunft der menschlichen
Natur; auf dem Weg zu einer
liberalen Eugenik?*

Frankfurt am Main, Suhrkamp,
2001

Habermas, J.

Glauben und Wissen
Frankfurt am Main, Suhrkamp,
2001a, p. 29-31

Hoedemaekers, R.H.M.V.

Humane biotechnologie; een studie naar menswaardige toepassingen van nieuwe biotechnische mogelijkheden
Den Haag, Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, 2003

Jochensen, H. (red.)

Toetsen en begrenzen; een ethische en politieke beoordeling van de moderne biotechnologie
Amersfoort, Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie, 2000

Prast, H.

Geld en gevoel; kloon-economie
Het financieele dagblad, 6 juni 2003

Rau, J.

Wird alles gut? Für einen Fortschritt nach menschlichem Maß
Berlijn, Berliner Rede in de Berlijnse staatsbibliotheek, 18-5-2001

Rawls, J.

Political liberalism
Columbia University Press, 1995

Reich, J.

Die negative Utopie vom perfekten Menschen
Berlijn, 13-12-2000

Rötzer, F.

Klonieren von Menschen; Angriff auf Freiheit, Menschenwürde und Demokratie?
<http://www.hamburger-bildungserver.de/biotech/klonen/klon-111.html>

Sacks, J.

The dignity of difference; how to avoid the clash of civilizations
London, 2002

Safranski, R.

Was darf der Mensch? Zwischenruf zur Gentechnik-Debatte

Deutschlandradio Berlin, politiek feuilleton 27-10-1999

Sloterdijk, P.

Regeln für den Menschenpark; ein Antwortschreiben zum Brief über de Humanismus
Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1999

Vogel, P., P. Schatten e.a.

Nuclear transfer; misguided chromosomes foil primate cloning
Science, 300e jrg., 2003, p. 225-227

Watson, J. D., F.H.C. Crick

Molecular structure of nucleic acids
Nature, 171e jrg., 1953, p. 737-738

Whitehouse, D.

Human cloning; history or hysteria
<http://news.bbc.co.uk/2/hi/technology/2611261.stm>

WRR

Bezeten van genen; een essay over de innovatieoorlog rondom genetisch gemodificeerd voedsel
Den Haag, WRR, Voorstudies en achtergronden, V117, 2003